

ZOEK HET UIT!
KIJKEN MAKEN SPELEN

ZOEK HET UIT!

KIJKEN MAKEN SPELEN

Beeldend kunstonderwijs op de basisschool

Ino de Groot
Lourens van der Leij

INHOUD

Voorwoord 9

Inleiding 11

Hoofdstuk 1 Knutselen versus verbeelden of de verbeelding aan de macht 15

- 1.1 Namaken 15
- 1.2 Verbeelden 18
- 1.3 Begrijpen 22
- 1.4 Doen 23
 - 1.4.1 *Wie ben ik?* 26
 - 1.4.2 *Creatief combineren* 28
- 1.5 Werken 29
- 1.6 Verbeedende instructie 33
 - 1.6.1 *Variëren* 33
 - 1.6.2 *Combineren* 34
 - 1.6.3 *Transformeren* 34
- 1.7 Ten slotte 34
- 1.8 Overdenken 35

Hoofdstuk 2 Unieke ontwikkeling vraagt om unieke afstemming 37

- 2.1 Ontwikkelen 38
- 2.2 Leren 40
- 2.3 Spelen 42
- 2.4 Ervaren 43
- 2.5 Overwegen 45
 - 2.5.1 *Afstemmen* 46
 - 2.5.2 *Waarderen* 46
 - 2.5.3 *Kantelen* 49
- 2.6 De esthetische ontwikkeling van kinderen 49
 - 2.6.1 *De associatieve fase* 50
 - 2.6.2 *De schematische fase* 54
 - 2.6.3 *De mooifase* 58
 - 2.6.4 *De laatste drie fasen* 69
- 2.7 Ten slotte 69
- 2.8 Overdenken 70

Hoofdstuk 3 Cultuur gaat over wie je bent 71

- 3.1 'Beschermpjesen' 71
 - 3.1.1 *Familiejassen* 74
 - 3.1.2 *Romantische jassen* 78

© 2023, Uitgeverij Koninklijke Van Gorcum BV, Postbus 43, 9400 AA Assen.

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of op enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever. Voor zover het maken van reprografische verveelvoudigingen uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikel 16 h Auteurswet dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoedingen te voldoen aan de Stichting Reprorecht (www.reprorecht.nl). Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16 Auteurswet) kan men zich wenden tot Stichting PRO (Stichting Publicatie- en Reproductierechten Organisatie, Postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.stichting-pro.nl).

NUR 190

ISBN folio 9789023258971
ISBN ebook 9789023259442

1^e druk, 2023

Ofschoon iedere poging is ondernomen volgens de auteurswet rechthebbenden van het in dit boek opgenomen illustratiemateriaal te traceren, is dit in enkele gevallen niet mogelijk gebleken. In het onderhavige geval verzoekt de uitgever rechthebbenden contact met hem op te nemen.

Uitgave: Uitgeverij Koninklijke Van Gorcum, Assen
Redactie: Marita Weener
Grafische verzorging: Luciën Wink
Omslag: Elbert Niezen
Druk: Drukkerij Van Gorcum, Meppel

3.1.3	<i>Klassieke jassen</i>	78		
3.2	Socialiseren	79		
3.3	Vormgeven	79		
3.4	Uitbreiden	82		
3.5	Ten slotte	86		
3.6	Overdenken	88		
Hoofdstuk 4	Bekijk het! Reflecteren op eigen en andermans werk	89		
4.1	Reflecteren	89		
4.2	Luisteren	91		
4.3	Ontmoeten	92		
4.4	Vertellen	93		
4.5	Uitstellen	95		
4.6	Reageren	95		
4.7	Ten slotte	101		
4.8	Overdenken	102		
Hoofdstuk 5	Creativiteit en verbeelding	103		
5.1	STEAM: Science, Technology, Engineering, Arts and Mathematics	103		
5.2	Help, ik ben creatief!	104		
5.3	Creativiteit, kunst en kunstonderwijs	105		
5.3.1	<i>Creatief proces</i>	105		
5.3.2	<i>Spelen</i>	106		
5.3.3	<i>Verbeelden</i>	108		
5.3.4	<i>Waar het goed voor is</i>	108		
5.4	Zes voorwaarden voor creatief denken	109		
5.4.1	<i>Ruimte</i>	110		
5.4.2	<i>Intelligentie</i>	110		
5.4.3	<i>Denkstijl</i>	110		
5.4.4	<i>Motivatie</i>	111		
5.4.5	<i>Persoonlijkheid</i>	111		
5.4.6	<i>Kennis</i>	111		
5.5	Binnen het onderwijs	111		
5.5.1	<i>Schoolklimaat</i>	111		
5.5.2	<i>De houding van de leerkracht</i>	112		
5.6	Praktijk: Kijken Maken Spelen	113		
5.6.1	<i>Creatief waarnemen</i>	113		
5.6.2	<i>Uitstel van oordeel</i>	115		
5.6.3	<i>Flexibel associëren</i>	116		
5.6.4	<i>Denken in mogelijkheden</i>	117		
5.6.5	<i>Verbeeldingskracht</i>	118		
5.7	Ten slotte	119		
5.8	Overdenken	120		
			Hoofdstuk 6	Beeldende vorming, moeder van alle vakken: vakkenintegratie
			6.1	Uitzoeken
			6.2	Maken
			6.3	Kijken
			6.4	Spelen
			6.5	Vakken in samenhang en vakkenintegratie
			6.5.1	<i>Beeldende vorming en taal: praten over kunst</i>
			6.5.2	<i>Beeldende vorming en taal 2: verhalen maken met beeld</i>
			6.5.3	<i>Beeldende vorming en meetkunde: matissen en mondrianen</i>
			6.5.4	<i>Beeldende vorming en natuuronderwijs: veldonderzoek</i>
			6.5.5	<i>Beeldende vorming en geschiedenis: de Engelse Zeeoorlogen</i>
			6.6	Ten slotte
			6.7	Overdenken
			Hoofdstuk 7	Praktijkvoorbeelden voor kleuters, midden- en bovenbouw
			7.1	De spagaat tussen zo hoort het en toon jezelf
			7.2	Jongste kleuters
			7.2.1	<i>Experimenteren, onderzoeken, verwonderen, genieten</i>
			7.2.2	<i>Kunstenaars die jonge kleuters kunnen inspireren</i>
			7.3	Oudere kleuters: herkenbare tekeningen en het begin van schema's
			7.3.1	<i>Betekenis geven</i>
			7.3.2	<i>Uitbreiden</i>
			7.3.3	<i>Controledrang</i>
			7.3.4	<i>Kunstwerken die oudere kleuters kunnen inspireren</i>
			7.4	Middenbouw – eenvoudige schema's
			7.4.1	<i>Eenvoudige schema's</i>
			7.4.2	<i>Vorm en inhoud gaan samen</i>
			7.4.3	<i>Kunstwerken die inspireren – voor de middenbouw, eenvoudige schema's</i>
			7.5	Middenbouw – uitgebreide schema's
			7.5.1	<i>Details</i>
			7.5.2	<i>Grondvormen en verbanden leren zien</i>
			7.5.3	<i>Kunstwerken die inspireren – voor de middenbouw, uitgebreide schema's</i>
			7.6	Bovenbouw en verbeelden
			7.6.1	<i>De werkelijkheid als uitgangspunt</i>
			7.6.2	<i>Kunstenaars wijzen de weg</i>
			7.6.3	<i>Kunstwerken die inspireren – voor de bovenbouw</i>
			7.7	Ten slotte
			7.8	Overdenken
			Literatuur	199
				Aanbevolen
				Verantwoording beeld

VOORWOORD

HET BELANG VAN KUNSTONDERWIJS OP DE BASISCHOOL

Chiel van der Veen

Kunstzinnige vorming op de basisschool draagt bij aan de brede en veelzijdige ontwikkeling van leerlingen (van Oers, 2005). Door leerlingen in aanraking te brengen met kunst, worden zij aangespoord om te ontdekken wat zij ‘mooi’ vinden en hoe zij via verschillende kunstvormen een communicatieve boodschap kunnen overbrengen. Zij leren stil te staan bij het proces van het maken van kunst (*Welke boodschap breng ik hiermee over? Kan dat nog beter?*) alsook bij het bekijken en het beoordelen van kunst (*Wat wil de kunstenaar mij vertellen? Wat doet het mij?*).

Kunst kunnen we zien als een taal, waarmee we communiceren, verhalen vertellen en de ander aan het denken zetten. In kunstonderwijs leren we kinderen om deze taal te spreken. Door samen naar kunst te kijken, erover te praten, technieken te leren, kennis te maken met verschillende kunstvormen, te creëren, te variëren, enzovoort worden kinderen stap voor stap ingeleid in deze taal. Met deze nieuwe taal ontstaat ook een nieuwe blik op de wereld. Kunstonderwijs helpt leerlingen om hun perspectief op de wereld te verbreden of, in de woorden van Ino de Groot en Lourens van der Leij, om “buiten de grenzen van de eigen vertrouwde wereld te kijken” (p. 37).

Maar waarom lijkt er dan steeds minder ruimte te zijn voor kunstonderwijs in scholen? Door versmalling van het curriculum, met een sterke focus op de cognitieve basisvaardigheden, is er steeds minder ruimte voor de brede ontwikkeling van leerlingen. Daarmee komt onder meer het kunstonderwijs onder druk te staan. Hoewel de basisvaardigheden van groot belang zijn – die vaardigheden vergroten de mogelijkheden van leerlingen om deel te nemen aan de samenleving – zou onderwijs juist ook ruimte moeten geven aan vakken waarmee de blik van leerlingen op de wereld op een andere manier wordt verbreed. En wat het mooie is: kunstonderwijs en de basisvaardigheden kunnen elkaar ook op allerlei manieren versterken. Zo ontwikkelen wij in onderzoek aan de Vrije Universiteit Amsterdam een werkwijze waarin jonge kinderen kunst maken, gesprekken voeren over kunst en deze gesprekken gebruiken om hun eigen kunstwerken ‘mooier’ te maken. Zo zetten wij gelijktijdig in op de kunstzinnige vorming en de taalontwikkeling van leerlingen. In een ander project aan Hogeschool Windesheim werken wij met verschillende partners aan een e-learningmodule voor onder meer buitenschoolse kunstdocenten. In deze module zetten wij in op het vergroten van het taalbewustzijn. Op deze manier hopen wij deze docenten bewust te maken dat taal overal is en dat er binnen de lessen kunstzinnige vorming allerlei kansen liggen om de taalvaardigheid van leerlingen te stimuleren.

Ik hoop dat leerkrachten (in opleiding) en docenten aan lerarenopleidingen door het lezen van dit boek worden aangespoord om meer ruimte te bieden voor kunstonderwijs in hun klas. Daarnaast hoop ik dat leerkrachten (in opleiding) zich bewust worden dat er binnen de lessen kunstzinnige vorming ook allerlei kansen liggen om de taalvaardigheid van leerlingen te vergroten. Kunstonderwijs hoeft dus niet ten koste te gaan van de basisvaardigheden. Dit boek biedt leerkrachten (in opleiding) handvatten om leerlingen de taal van de kunst te leren en zo op een andere, nieuwe manier naar de wereld te kijken. Psychiater Dirk de Wachter weet het in zijn stukken treffend te verwoorden. Hij stelt dat kunst verzacht en zorgt voor mildheid. De ervaring van samen naar iets kijken en daardoor geraakt worden, verrijkt niet alleen je blik op de wereld, maar draagt ook bij aan een nieuw perspectief op de ander en een gevoel van verbinding, van collectiviteit. Laten we leerlingen vaker die ervaring gunnen!

*Dr. Chiel van der Veen,
lector Urban Care & Education aan Hogeschool Windesheim en universitair hoofddocent onderwijswetenschappen aan de Vrije Universiteit Amsterdam*

INLEIDING

Dit boek is een boek over verbeelden, over kunst en cultuur en vooral over hoe je dit aan kinderen kunt overbrengen. Het boek is een pedagogische benadering van het vak beeldend kunstonderwijs. Beeldend kunstonderwijs als ‘moeder van alle vakken’ en daarmee zonder meer inpasbaar binnen al die andere vakken. Beeldend kunstonderwijs gaat over maken, creëren en vormgeven, precies de manier waarop kinderen van nature leren. Beeldend kunstonderwijs gaat over creatief denken, belangrijk voor de wereld die moet vernieuwen om niet ten onder te gaan. Beeldend kunstonderwijs gaat over jezelf ontdekken, de wereld ontdekken en een plek verwerven in die wereld en dat in werkstukken tonen. Beeldend kunstonderwijs gaat niet over techniekjes beheersen en leuke resultaten, al kunnen die zeker in de bovenbouw van de basisschool de leerlingen helpen hun verbeeldingskracht te vergroten.

‘Zoek het uit!’ verwijst naar zoeken, naar onderzoeken, naar experimenteren, naar ‘ik weet het ook niet’. ‘Zoek het uit’ geeft ruimte. Ruimte aan kinderen om het zelf te doen, iets zelf op eigen wijze vorm te geven, iets op een eigen manier te doen met een eigen bedoeling, niet per se met een vooropgezet plan. ‘Zoek het uit’ gaat over ontdekken en onderzoeken van de wereld en jezelf in die wereld. Het gaat over een plek veroveren in de cultuur waarin je leeft: vrij maar niet vrijblijvend.

‘Kijken’ staat voor afkijken, voor geïnspireerd raken, voor iets in gedachten zien, voor zien zonder te weten, voor zien omdat je weet waar je op moet focussen, voor onbevangen de wereld tot je laten komen. Kijken staat voor alles om je heen waarnemen, aanschouwen, beschouwen, overdenken en tot je nemen. Kijken gaat over bewust worden, woorden geven, over zien dat er heel veel is waar je geen weet van hebt, over nieuwe dingen ontdekken, over kijken wat wel of niet bij jou past.

Maken is doen. Niet eerst eindeloos overleggen over hoe en wat en wanneer, over stappen die mogelijk verstandig zijn te ondernemen, maar hier en nu en wel meteen; aanpakken, de handen uit de mouwen steken, kilometers maken, oefenen, proberen en doorgaan. Woorden komen al doende en achteraf. Reflecteren is de basis van leren. Reflecteren over eigen en andermans werk is min of meer veilig; het gaat niet over de maker maar het gaat over vorm en inhoud die al dan niet kloppen. Maken staat voor beginnen en al werkend bijstellen, maken staat voor constant kijken en al dan niet de cadeautjes aanvaarden die door toeval of onhandigheid gegeven worden. Maken staat voor leren met de handen, handen die vormgeven, die eigen gedachten, eigen gevoelens en eigen ervaringen zichtbaar maken. Maken staat voor verbeelden.

Spelen heeft geen doel, gaat alle kanten op, is onberekenbaar en hangt van toeval aan elkaar. En tegelijkertijd probeert het kind al spelend de werkelijkheid uit, onderzoekt het kind wat werkt, ervaart het, en geniet. Spelen is zoeken naar woorden. Spelen is begrippen inhoud geven, spelen is het begrijpen van betekenissen: be-grijpen. Begrijpen met de handen dus.

Spelen biedt situaties waarbij onmogelijkheden mogelijkheden worden en zo grenzen doet verleggen. Spelen is spiegelen, bijsturen en zoeken naar wat bij jou en wat bij mij past. Spelen is grenzen opzoeken en overgaan, kijken wat nog wel kan en geaccepteerd wordt en wat niet. Spelen is natuurlijk leren, van binnenuit, zonder drang. Spelen is een bloedserieuze aangelegenheid. Spelen geeft kinderen ruimte om het op hun eigen manier te doen. Spelen vernieuwt, kijkt verder, zoekt het uit.

De leerkracht van de basisschool krijgt met het boek *Zoek het uit! Kijken Maken Spelen* op een pedagogische manier handen en voeten aangeboden om Biesta's drieslag kwalificatie, socialisatie en subjectivering met beeldende lessen in de praktijk vorm te geven. De leerkracht ondersteunt het kind bij het verbeelden zonder te dwingen. Ondersteunen is het kernbegrip binnen het onderwijs: een leerkracht verplaatst zich in het kind met alles wat die leerkracht in zich heeft, kennis, vaardigheden, gevoelens en ervaring, en bepaalt dan wat een mogelijke richting of volgende stap is voor het kind en biedt die richting aan. Een leerkracht heeft kennis van zaken, is ontspannen, is onbevooroordeeld, staat open voor wat zich toont – allemaal kunstenaarsvaardigheden – en biedt het kind waar het om vraagt. Het is aan het kind om dat wat door de leerkracht aangeboden wordt op te pakken. Een goede leerkracht weet het goede aan te bieden, ook in de ogen van het kind zelf. Het aangeboden kan van alles zijn: een ondersteunende hand, een techniek, kennis, inspiratie; ook 'niets doen' is een van de vele opties, een leerkracht geeft ruimte wanneer het kind het zelf wil uitzoeken.

Leren, diep leren, is van het kind. Leren kan niet afgedwongen worden. Ook voor de leerkracht zou het een spel moeten zijn: het spel tussen wat het kind aangeeft en wat de cultuur en daarmee het onderwijs van het kind vraagt. Het spel om de ingang bij het kind te vinden waardoor het kind aan gaat, het spel dat plezier genereert en vleugels geeft. Beeldend kunstonderwijs heeft alle mogelijkheden om tot mooi onderwijs te komen, onderwijs dat verder gaat dan de kunstvakken.

Het kind leert van binnenuit als het kind geraakt wordt, het kind komt in beweging als het zich verwondert, het antwoorden zoekt op eigen vragen, op zoek gaat om te weten en te doen. Die beweging van binnenuit leidt tot diep leren.

Leren gebeurt zonder dat de leerkracht klaarstaat met een oordeel. Oordelen is zeggen of iets goed of fout is. Oordelen doodt het zoeken, doodt het uitproberen, het experimenteren, het zich eigen maken. Uitproberen is fouten mogen maken en opnieuw beginnen. Je leert pas als je iets nog niet beheerst. Immers, als je iets al kan, hoef je het niet meer te leren.

Binnen het vak beeldend kunstonderwijs passen goed en fout niet. De leerkracht biedt het kind ruimte om het zelf uit te zoeken. De leerkracht ondersteunt. Samen met het kind kijken naar wat zich toont, zoeken naar woorden om te beschrijven, te duiden, te vangen. Gevoelig worden voor wat zich toont. Eigen gevoelens, eigen gedachten en eigen ervaring zichtbaar maken en delen, zoekend naar de taal om die gedachten, gevoelens en ervaringen een plek te geven.

Leerkrachten die zo in het beeldend kunstonderwijs staan, zien betrokken kinderen met de mooiste werkstukken, al voldoen die mogelijk niet aan de esthetische eisen van volwassenen. Intrinsieke motivatie begint bij genieten. Genieten als basis om verder te gaan. Als iets leuk gevonden wordt, maakt het niet uit dat het nog niet gelukt is. Opnieuw beginnen is dan geen straf.

Dit boek is voor iedereen die beeldend kunstonderwijs en cultuuronderwijs geeft aan kinderen. Dit boek roept leerkrachten op te denken als een kunstenaar met behoud van alle pedagogische kennis en vaardigheden die een leerkracht meeneemt. Dit boek benadert het vak beeldend kunstonderwijs vanuit het kind. Alle vakspecifieke inhouden van 'beeldend' beschreven in kerndoelen kunstvakken voor de basisschool en de kennisbasis voor de leerkrachtenopleiding (pabo) zijn aanwezig zonder er per se de nadruk op te leggen. De leerkracht krijgt handvatten om kunst en cultuur vanuit het kind bij het kind te ontwikkelen. Kunstonderwijs dat begint bij genieten, ervaren en doen.

HOOFDSTUK 1

KNUTSELEN VERSUS VERBEEDEN OF DE VERBEELDING AAN DE MACHT

Dit hoofdstuk is een sleutelhoofdstuk. De uitersten van het begrip 'knutselen' worden geanalyseerd en worden langs de meetlat van 'leren' gelegd.

Er zijn grofweg twee stromingen: de dominante richting zegt dat knutselen begint bij namaken. Namaken om vaardigheden op te doen en in te oefenen.

De andere stroming vindt zijn oorsprong in de kunst. Knutselen heeft hier de betekenis van 'verbeelden'. Verbeelden sluit nauw aan bij de ontwikkeling van kinderen op de basisschool. Kunstwerken als product van verbeelden raakt mensen, brengt een emotie teweeg en zijn daarmee de aanzet tot diep leren.

Onderwerpen als de ontwikkeling van kinderen, het geven van opdrachten, reflecteren op eigen werk en dat van anderen, et cetera, hebben alles met 'knutselen' te maken en worden in dit hoofdstuk aangestipt om in de andere hoofdstukken uitgewerkt te worden.

1.1 NAMAKEN

Het is winter, koud en nat. Kale bomen, geen blad of bes meer aan de boom. Insecten weggekropen. Alle vogels hebben het zwaar. In de struiken rond het plein zitten wat meesjes, roodborstjes en mussen zielig verscholen tussen de takken.

Je neemt een vogelhuisje mee en zet dat met vogelvoer voor het raam van de klas. Op de zaadjes, de appel en een vetbol komen de vogeltjes onmiddellijk af. Mooi gezicht, al die vrolijke vogeltjes.

Leerlingen worden constant afgeleid door de vogels in het huisje. Heerlijk tussen de bedrijven door naar buiten kijken en zo even ontspannen en tegelijkertijd de wereld tot je nemen. De wereld verkennen gaat zo bijna vanzelf.

In het kerndoel van natuuronderwijs staat dat kinderen dieren rond huis/school moeten leren herkennen en dat ze de namen van dieren moeten kennen.

Kijk, een koolmees met zijn zwarte stropdas en zijn zwarte helm; kijk, een pimpelmees met diepblauwe vleugels en een blauwe vlek op zijn hoofd. Die heeft een lange staart; 'staartmees' noemen de leerlingen het vogeltje spontaan. Blijkt het ook nog de officiële naam te zijn.

Er komt een vogelposter van de vogelstichting, er komen boekjes op de tafel bij het raam, een schedel van een vogel, een oud vogelnestje. Het rijgen van ongebrande pinda's is populair. Alles voor de vogels.

Er is een mooie betekenisvolle context ontstaan. Er wordt tijd genomen om te beleven. Kinderen worden betrokken, gestimuleerd of juist wat afgeremd.

We gaan vogelhuisjes maken. Een groepje leerlingen zit aan de knutseltafel. De leerkracht doet voor, de leerlingen stap voor stap na: een lollystokje als paal, drie als poten, eentje als vloer, twee (halve) als muren en twee als dak. Watten erop als sneeuw. Zaadjes op de vloer van het huisje. Aan het touwtje evenveel zonnebloempitjes plakken als jij vingers aan jouw handen hebt, tellen maar. En de vleugels van de vogels tellen en de poten. Tel je een half stokje als stokje?

"Zo goed, juf?" We gaan tellen.

Je neemt ze als leerkracht stap voor stap mee. "Kijk, de poten. Zo: een, twee, drie." Met het maken van het vogelhuisje oefenen we vaardigheden. Een driedimensionaal vogelhuisje plat

afbeelden is voor kinderen helemaal niet gemakkelijk: het werken met lollystokjes dwingt tot analyse en abstractie. Vaardigheden die een kind moet leren en die jonge kinderen niet van nature hebben – zeker niet in de onder- en middenbouw van de basisschool.

Vijfentwintig leerlingen, vijfentwintig dezelfde werkjes: juffenwerkjes.

Is dit fout? Het antwoord is 'natuurlijk niet'. Kinderen worden zich bewust dat vogels in de winter wel een steuntje in de rug kunnen gebruiken, ze zijn met hoeveelheden bezig, ze analyseren de bouw van een huisje ... Misschien vragen ze zich af waarom het huisje op drie poten staat terwijl die buiten er vier heeft. Denken stimuleren kan nooit kwaad.

"Kopiëren vereist vaardigheid, maar geen fantasie of creativiteit" (Gompertz, 2016). Bij kunstonderwijs gaat het logischerwijs natuurlijk wel over fantasie en creativiteit. Creativiteit hebben we heel hard nodig om in de toekomst oplossingen te vinden voor grote problemen. Kunstonderwijs gaat verder dan fantasie en creativiteit; kunstonderwijs gaat over het kind zelf en de wereld waarin het kind leeft.

In zijn boek *Denk als een kunstenaar* maakt Gompertz (2016) met voorbeelden uit de kunstgeschiedenis aannemelijk dat het verbeelden begint bij kopiëren/namaken. "Kijk naar het vroege werk van welke kunstenaar dan ook. Je ziet dan een na-aper die zijn of haar eigen stem nog moet vinden", is zijn conclusie. "Iedereen met een creatief doel – een balletdanser net zo goed als een bouwkundig ingenieur – begint met kopiëren." Gompertz noemt wat dit betreft bijvoorbeeld Picasso. Picasso deed zijn opleiding ruim een eeuw geleden. Het onderwijs heeft in de tussentijd fundamentele veranderingen ondergaan.

Eeuwenlang hebben kunstopleidingen inderdaad het kopiëren van meesters als uitgangspunt genomen. Tegenwoordig is bij de opleiding autonome beeldende kunst deze 'klassieke' manier van opleiden afgeschaft. Er wordt niet meer eindeloos gekopieerd als middel om het vak te leren.

Het denken als een kunstenaar wordt tijdens de opleiding getraind. Om dat denken zichtbaar te maken wordt er volop gebruikgemaakt van het werk van anderen, er wordt op voortgebouwd. Soms is er imitatie; soms in de geest van of in de stijl van. Lenen van anderen is gangbaar in de kunst. Lenen in de zin van voortgaan op de weg die door een ander is ingeslagen. "Pure originaliteit bestaat niet" (Gompertz, 2012).

Het is de vraag of het klopt dat het verbeelden begint bij namaken, ook al wijst de traditie van het onderwijs die kant op. "Omdat het zo vaak herhaald is, zijn we geneigd het te geloven, maar laten we nog eventjes goed nadenken" (Kahneman, 2016, p. 78).

Bij muziek is grote vaardigheid nodig om tot een eigen interpretatie (verbeelden) te komen. Je zet bladmuziek op de standaard en zet eerst de genoteerde tekens om in klank. Precies zoals het voorgeschreven staat. Je schaaft eindeloos. Pas als je zover komt dat het klinkt zoals de meester het bedoeld heeft, kan er een eigen interpretatie komen. Bij dans lijkt ook zoiets dergelijks te gelden. Bij muziek en dans lijkt het erop dat 'namaken' meer de opmaat is dan bij knutselen.

Nadoen is ook nog eens een onderwijsprincipe; kinderen leren door nadoen. Alleen al dit onderwijsprincipe zou het namaken legitimeren. Toch ligt het genuanceerder.

3.4 UITBREIDEN

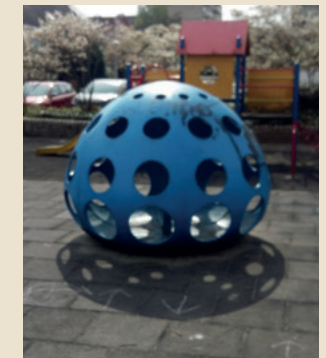
De school is geen eiland. De school staat in een wijk. De wijk is deel van het dorp of van de stad. Naarmate kinderen ouder worden, wordt hun leefgebied groter.

De wijk en later het dorp of de stad is het leef- en speelterrein van het kind. De wijk leren kennen is vat krijgen op de eigen leefomgeving. De wijk kennen maakt de leefomgeving voor kinderen vertrouwd, maakt dagelijkse directe objecten van de cultuur zichtbaar. Door te reageren op de objecten eigenen kinderen zich de objecten toe. Alleen kijken is te oppervlakkig. Kinderen moeten doen.

VERKENNEN

Het kan een teamuitje worden; dwalen door de wijk en alles fotograferen waarvan maar het vermoeden bestaat dat het bruikbaar is. Dan een selectie maken en bij de selectie opdrachten bedenken die door de leerlingen van de specifieke groep ter plekke gedaan kunnen worden. Doen als leidend principe.

Leerlingen krijgen per groepje een tas mee met benodigde materialen en gaan de wijk in. Ouders begeleiden vanuit een houding 'zoek het maar lekker zelf uit'. Materialen in de tasje die uitnodigen om te gebruiken zonder dat er een verplichting is. Een tas met een grote lap, een bolletje bindtouw, een paar ballonnen, wat gekleurd papier, ...

aan het creëren, het geeft ook houvast aan begeleiding van het maakproces bij leerlingen. De leerling die aan het werk is en de begeleidende leerkracht zullen op elkaar moeten afstemmen. Pratend, kijkend en invoelend kan de leerkracht de leerling uitnodigen tot bijvoorbeeld meer divergeren, of juist tot focussen of ... Soms is het gewoon beter je als leerkracht er niet mee te bemoeien; laat leerlingen het lekker zelf uitzoeken! De worsteling is deel van het proces.

SLO heeft voor creativiteitsontwikkeling een leerlijn geformuleerd. Hierbij is een werkcyclus ontworpen waarin achtereenvolgens tijd genomen moet worden om te oriënteren, te onderzoeken, uit te voeren, te evalueren en te reflecteren (SLO, 2021). Door de werkcyclus te gebruiken geeft de leerkracht zichzelf en daarmee de leerlingen meer tijd om gedachten te verbreden en te ordenen, met de bedoeling namaakwerkjes te voorkomen. In plaats van kinderen na een opdracht meteen aan het werk te laten gaan, is in dit model denktijd opgenomen. Dat is zonder meer winst, een deel van de kinderen zal extra denktijd omarmen. De werkcyclus van de SLO dwingt, door de verschillende stappen die genomen moeten worden, tijd te besteden aan tussentijds reflecteren, met als uiteindelijk doel tot meer divers werk te komen bij de leerlingen. Een houding aanleren waarbij leerlingen even afstand nemen, even kijken en weer verder gaan lijkt een meer zinvolle. Laten we vooral De Jong (2017) in ons achterhoofd houden en ruimte geven aan al de verschillende routes van kinderen in het wordingsproces.

5.3.2 SPELEN

Kinderen zijn spelend aan het onderzoeken, terwijl kunstenaars onderzoekend spelen. Kunstenaars zijn in staat een gedachte vast te houden om die dan van alle kanten te bekijken. Er is één groot verschil tussen kinderen en kunstenaars. Kunstenaars hebben veel meer ervaring en kennis dan kinderen en zijn daarmee in het voordeel. Kunstenaars zoeken naar de grenzen van de werkelijkheid, bekijken zichzelf en de wereld van onverwachte kanten en leggen onverwachte verbanden. Kunstenaars als vrije geesten die hun denken, voelen en ervaring zichtbaar maken in romans, films, kunstwerken. Asimov was met zijn robotverhalen iemand die in de toekomst keek.

Kinderen spelen en dat spel kan alle kanten op gaan. Kunstenaars kunnen een gedachte vasthouden en die gedachte van alle kanten onderzoeken, kinderen gaan met de gedachte mee en kunnen zomaar op iets heel anders uitkomen dan waarmee begonnen is. Kunstenaars zouden dit associatieve misschien meer van kinderen moeten afkijken.

In hun spel onderzoeken kinderen alle mogelijkheden, ook de onmogelijkheden. Spelen geeft creativiteit vleugels. Spelen maakt wendbaar. Als je wendbaar bent in het denken, ben je toegerust op het onbekende in de toekomst. In het spel wordt niet per se doelgericht gewerkt, alles wat voorbijkomt wordt onderzocht zonder een zekerheid dat er iets uitkomt. Spelen en creativiteit lijken op eenzelfde manier te werken.

Creativiteit en kunst zijn onlosmakelijk met elkaar verbonden; het een kan niet zonder het ander. Zonder creativiteit, zonder fantasie kun je niet verbeelden, kan er niets nieuws ontstaan.

